

Horel, Catherine

Multikulturní města habsburské říše v letech 1880–1914

Studia historica Brunensia. 2011, vol. 58, iss. 1, pp. [25]-43

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115876>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

CATHERINE HOREL

MULTIKULTURNÍ MĚSTA HABSBURSKÉ ŘÍŠE V LETECH 1880–1914

Abstract:

The contribution is concerned with the places of public memory in multicultural societies of Austro-Hungarian Empire, 1880-1914. Text bring metodological comparison between fourteen towns by the concept „Multiculturalism“.

Keywords:

Austro-Hungarian Empire; urban history; multicultural societies; Jewish communities; places of memory

Pod tímto názvem se od roku 2007 uskutečňuje výzkumný záměr zaměřený na středně velká města habsburské říše¹. Všechny tři metropole Rakouska-Uherska byly již důkladně prozkoumány, ať po stránce čistě historické, nebo z hlediska společenských dějin a městské antropologie. Kromě toho Vídeň, Budapešť ani Praha přesně neodpovídají tomu, čemu zde budeme říkat multikulturní města – Vídeň jako hlavní město celé říše byla kosmopolitní ze své podstaty a její multikulturalita byla dána tím, že tu žili jak obyvatelé pocházející ze všech zemí mocnářství, tak i cizinci, kteří tu pracovali nebo se tu jen zdržovali. Budapešť procházela od poloviny 19. století procesem maďarizace, který vyvrcholil na přelomu 19. a 20. století, takže její srbské, slovenské, německé a židovské obyvatelstvo bylo postupně asimilováno do té míry, že se město stalo představitelem uherské národnosti. Částečně to byl důsledek rakousko-uherského vyrovnání z roku 1867, díky němuž mohla moc uherské vlády město změnit ve výkladní

¹ Pro hrubou orientaci srov. H o r e l , Catherine: *Multi- und Plurikulturalismus in urbaner Umwelt. Nationale und soziale Vielfalt in den Städten der Habsburger-Monarchie 1867–1914*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 113, 2005, 3–4, s. 349–361.

skříň země². Stejný jev se uplatnil i v Praze, i když české země měly stále podřízené postavení; v několika desetiletích Češi město zmodernizovali, rozvinuli průmysl a změnili jeho německý charakter, přičemž se jim ale nepodařilo Němce kulturně asimilovat.

Připadalo nám tedy zajímavější a snad i objevnější zaměřit se na středně velká města; za oběma metropolemi, které na přelomu století představovaly Vídeň (se dvěma milióny obyvatel) a Budapešť (880 000), byl velký odstup (Praha bez předměstí měla jen 230 000 obyvatel). Je tu tedy značný rozptyl, i zemská hlavní města (*Landeshauptstädte*) měla mezi 200 000 a 50 000 obyvatel. Tento jev nebyl však příznačný jen pro Rakousko-Uhersko, podobná situace se vyskytovala i jinde v Evropě. Je však třeba zdůraznit, že odstup mezi provinčními městy a oběma hlavními velkoměsty nelze srovnávat, pokud jde o Rakousko (Předlitavsko) a o Uhry (Zalitavsko) – v prvním případě jde o silné městské identity ovlivněné existencí zemských sněmů (*Landtage*), které odrážely postupné budování rakouské monarchie získáváním nových území. Naopak v Uhrách stará centralistická tradice bránila významnější místní individualizaci; po skončení turecké nadvlády stát velmi rychle obnovil centralizaci a Budapešť svou nespornou úlohu hlavního města. V obou případech ležela multikulturní města na pomezí alpského Rakouska a Velké uherské nížiny (*Alföld*) a jsou svědectvím o postupném budování habsburského mocnářství jako mnohonárodního útvaru. Na mapě se objevují na kružnici probíhající od severovýchodu k jihozápadu (Plzeň, Brno, Bratislava, Lemberg-Lvov, Czernowitz-Černovice, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Sarajevo, Szabadka, Fiume-Rjeka, Terst a Záhřeb).

Jazyková a náboženská pestrost habsburské monarchie byla jedinečná a neměla srovnání ani u sousedních vícenárodních říší, kterými bylo carské Rusko a osmanská říše, protože politické i vývojové podmínky tam byly zcela jiné. Roku 1867 byla tato odlišnost uznána ústavním zákonem a také respektována, přinejmenším v Rakousku právě díky jeho téměř federativnímu uspořádání; maďarský zákon z roku 1867 zavedl teoreticky rovnoprávnost všech jazyků, ale prakticky centralizace umožňovala maďarským úřadům uplatňovat politiku maďarizace. Soužití více kultur jako za starého režimu se tedy mělo tendenci měnit od plurikulturalismu, kdy národnosti žily společně, k multikulturalismu, kdy žijí vedle sebe a vzájemně se nemísí. Budováním národní svébytnosti, které je patrné ve všech zemích mocnářství, se vlastně rozdrobila města a obyvatelé se oddělili podle jazyků a/ nebo náboženství.

Výzkum, který zde představujeme, se chce vyhnout tomuto zjednodušujícímu pohledu, při němž se z každého města stává dějiště urputných ná-

² H o r e l , Catherine: *Histoire de Budapest*. Paris 1999.

rodnostních bojů, kde si každá skupina uzurpuje kulturní prvenství. Jistě že boje, někdy i nesmírně ostré, jsou skutečností, ale výbuchy násilí neřikají nic o skutečném všedním životě. Z druhé strany viděno „znovuobjevením“ habsburské říše jako kvetoucího moderního prostoru a vzoru multikulturalismu vznikly stejně houževnatě se držící mýty jako ten o „žaláři národů“. S cílem nepřipomínat totalitní praxi a občanské války se nutně nadnesené hodnotí mnohonárodnostní povaha Černovic nebo později Sarajeva jako idealizovaných městských společností s harmonickým soužitím všech skupin. Nebývalý počet kolektivních děl o dějinách měst ve střední Evropě vydaných v posledních dvaceti letech ukazuje, že tato města silně přitahují a nenechávají v klidu dějepisce, historiky umění, architektury i literatury, zeměpisce i antropology³. U některých měst jsou tedy již k dispozici bohaté vědecké zdroje, ale navzdory své kvalitě jsou v mnoha ohledech nedostačující. Některých z námi studovaných měst si výzkumy nevíšimají, nebo pouze jako terénu pro historiografii místní nebo úzce specializovanou, zejména literárně, další jako například Sarajevo jsou obětí současnosti a málokoho zajímá, co se tam dělo před sto lety. Nejvíce materiálu pochopitelně také nabízejí ta největší (Terst, Lvov) nebo ta, která jsou v důsledku geopolitického řezu z roku 1945 dnes chápána jako ztracený ráj, například Černovice. Druhá světová válka, přesuny obyvatelstva, vyhlazení židů a železná opona většinu z nich ochudily o nositele multikulturality. Dnešní místní historikové často neznají všechny jazyky tehdy v těch městech užívané, aby mohli prostudovat příslušné zdroje. Výsledkem jsou pak vynikající kolektivní díla, kde každý zkoumá jen nesmírně omezené pole.

Metoda použitá v této obsažné práci s nemalým cílem prozkoumat čtrnáct měst v období sahajícím teoreticky od roku 1867 až do roku 1914 – těžiště problematiky se objevuje na počátku 80. let – spočívá v podrobném zpracování veškerého dostupného materiálu (zdroji jsou obě hlavní centra, Vídeň a Budapešť) týkajícího se kulturních institucí (školství, divadel, spolků), tisku, dobové statistiky s oporou novějších prací. U některých měst (Arad, Czernowitz/Černovice, Lemberg/Lvov) to vyžaduje souběžnou znalost čtyř jazyků a dvou abeced (jidiš, osmanská turečtina a arabština), tedy

³ Uvedme jen několik titulů z poslední doby: *The City in Central Europe. Culture and Society from 1800 to the Present*. Eds. M. Gee; T. Kirk; J. Steward. Londres 2001; *Stadt und Öffentlichkeit in Ostmitteleuropa 1900–1939. Beiträge zur Entstehung moderner Urbanität zwischen Berlin, Charkiv, Tallinn und Triest*; Eds. A. R. Hofmann; A. V. Wendland. Stuttgart 2002. *Urbane Kulturen in Zentraleuropa um 1900*. Eds. P. Stachel; C. Szabo-Knotik. Wien 2004; *Städte im östlichen Europa : zur Problematik von Modernisierung und Raum vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*. Eds. C. Goehrke, B. Pietrow-Ennker. Zürich 2006.

dohromady desíti jazyků (němčiny, maďarštiny, italštiny, slovinštiny, srbochorvatštiny, češtiny, slovenštiny, rumunštiny, polštiny, ukrajinštiny)!

Mnohojazyčnost byla v habsburské monarchii běžnou záležitostí a přispívala k mnohem většímu pohybu obyvatel, než by se řeklo. V posledních desetiletích 19. století bylo vystěhovalectví za moře velmi důležitým činitelem, který postihoval celé kraje (zejména Dalmácii, Slovensko a Halič), a s rozvojem železniční sítě a industrializací zase vyliďňující se venkov zalidňoval města. V některých městech (slovinští dělníci v Terstu a Rusíni ve Lvově) se tak stávalo dělnictvo novým multikulturním prvkem, který tu až měnil národnostní a náboženský poměr sil. Přidalo se k tradičním činitelům rakouskouherské národnostní rozmanitosti, kterými byli úředníci, vojáci a šlechta. Tito představitelé multikulturality se museli nějak vypořádat se vzestupem národního cítění i jeho projevy a boj tedy nemusel nutně probíhat mezi jednotlivými národnostmi, ale mezi „lojalisty“ a danou národnostní skupinou.

A konečně je třeba vzít v úvahu městský místopis, protože i ten je odrazem příslušnosti svých obyvatel. Národnostní a náboženské rozrůžňování se projevilo i na mapě města, ve výběru umístění reprezentativních budov, stavěním památníků a soch. Do této konkurenční soutěže se zapojila všechna města - poznávacími znaky modernosti se stala nádraží, divadla a gymnázia a jejich absence cejchem zaostalosti. Napodobovaly se většinou vzory z Vídně a Budapešti, stejní architekti stavěli stejné budovy, které pak dostaly hrdé označení „národní“. I navzdory někdy ostrým národnostním požadavkům se stále držela tatáž habsburská kultura (kavárny, korzo, divadlo, plesy), která umožňovala „kulturní přenos“ mezi převládající kulturou (německou, maďarskou, polskou, italskou) a ostatními, anebo i uvnitř té druhé skupiny (Slovinci a Chorvaté, Rumuni a Srbové).

Kvantitativní přehled

Pokud jde o města v habsburské monarchii, máme k dispozici čtyři všeobecná sčítání lidu, která byla v konstitučním období provedena současně v Předlitavsku i Zalitavsku, a to v letech 1880, 1890, 1900 a 1910. Města, jimiž se zde zabýváme, jsme zvolili na základě sčítání z roku 1910. Tyto zdroje však nejsou jediné a pracovali jsme i s jinými typy místních soupisů, konkrétně zaměřených (zejména se školní evidencí). Používání těchto sčítání je většinou kritizováno, protože nejsou bez chyb a úmyslných zkreslení; mimochodem byla provedena v každé části mocnářství na jiném jazykovém základě: v Rakousku se uváděl „obcovací“ jazyk (*Umgangssprache*) a v Uhrách mateřský jazyk (*Muttersprache, anyanelv*), což mohlo u jednot-

livců vést k různému postupu: například v rodině Kafkově otec Hermann, který byl německého jazyka i vzdělání, v roce 1910 uvedl češtinu jako obcovací jazyk, protože ve svém železářství měl zaměstnance i zákazníky mluvící tímto jazykem; naopak jeho syn Franz zvolil němčinu, protože to byl nejen jazyk jeho vzdělání a kultury, převážně užívaný i v rodině, ale především u pojišťovny, kde pracoval. Vícenárodní a vícekonfesijní rodiny zdaleka nebyly výjimkou a prohlášení jejich členů se tedy mohla značně lišit. Sčítání ve městech jsou obecně spolehlivější než na venkově, kde následkem nevzdělanosti a tlaku ze strany úřadů a místních hodnostářů byly odpovědi méně bezprostřední. A konečně uherská statistika, na svou dobu velmi vysoké úrovně, se ukazuje jako mnohem dokonalejší, než rakouská, což také může relativizovat vliv maďarizace. Uherský formulář, jehož první otázka se týkala – stejně jako u jeho rakouského protějšku – „hlavního“ jazyka, měl i poslední dotaz, který v předlitavském dotazníku nebyl a zněl takto: „Kterým/kterými jazykem/ jazyky kromě mateřského jazyka uvedené výše hovoříte?“ Zde bylo možné vyjmenovat jazyky, jimiž se hovořilo doma nebo v pracovním prostředí. Uherské statistiky tedy umožňují podchytit vícejazyčnost, což rakouská strana nenabízí a připravuje nás tak o zajímavý srovnávací prvek. U těchto údajů můžeme právem předpokládat občasné oportunisty, ale existuje položka, u níž by nikoho nenapadlo lhát, a to je náboženské vyznání. V některých případech je nutné srovnat prohlášení jazykové a náboženské, aby byl výsledek věrohodný. To platí zejména tam, kde jsou národnost a vyznání téměř synonymní – u pravoslavných Srbů, katolických Slovinců a Chorvatů a u Rusínů, kteří byli uniaté. Ovšem tato pomůcka může být u některých velmi zvláštních skupin obyvatelstva zcela klamná – transylvánští Rumuni jsou na severu (Koložsvár a Nagyvárad) uniaté, ale na jihu (Arad) a v Banátu (Temesvár) pravoslavní. Slováci jsou jak katolíci, tak luteráni. V Szabadce jsou Srbové katolíci a označování „Bunjevci“, což je odlišuje jak od Chorvatů z Chorvatska-Slovinska, tak od Srbů, a působí to problémem s příslušností. Od roku 1900 tedy z uherské statistiky podivně mizí; dosud byli považováni za „Srby“, ale tato označení se nyní bude týkat jen pravoslavných, kterých je nepatrná menšina, a úřady se je nesnaží ani „pochorvatštit“ – devětatřicet osob uvedlo chorvatštinu jako mateřský jazyk -, ale vytváří kategorii „jiné“, do níž tak spadá 30% obyvatel města!⁴

Následující tabulka zahrnuje obyvatelstvo čtrnácti měst, jimiž se zabývá náš výzkum: šest z nich, včetně dvou nejpočetnějších, leží v Předlitav-

⁴ Srov. sčítání z roku 1890: *A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, s. 117 a sčítání z let 1900 a 1910: *A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása*, s. 30nn.

sku, osm v Zalitavsku. Sarajevo je zvláštní případ – jako poslední „kořist“ habsburské monarchie spravuje Bosnu a Hecegovinu společné ministerstvo financí. Je jasně vidět, že zvolená předlitavská města jsou početnější než ta zalitavská. Pokud bychom se ovšem podívali na obyvatelstvo měst ve „vnitrozemí“ Rakouska u Uher, dospěli bychom k podobným výsledkům, protože Szeged, druhé největší město země, přesahuje sto tisíc obyvatel, tedy o něco méně než Graz (155 000), ale více než Linec (97 000). Výběr těchto měst ovlivnila objektivní hlediska: měly být zastoupeny všechny národnosti monarchie s oficiálním jazykem (Němci, Maďaři, Češi, Slováci, Rusíni, Rumuni, Slovinci, Srbové, Chorvaté, Italové, Poláci), také všechna vyznání (katolické, luterské, kalvínské, uniátské, pravoslavné, židovské a muslimské); měla tam být jak „zemědělská“ (Szabadka, Arad), tak průmyslová města (Lvov, Brno, Plzeň, Bratislava) i oba přístavy monarchie (Terst a Rjeka); Sarajevo se pak nabízí pro svůj statut a pro multikulturní proměnu, již tu Rakousko-Uhersko za čtyřicet let své přítomnosti uskutečnilo. Konečně bylo pro zhodnocení multikulturality v těchto městech zásadně důležité, zda měla to, čemu můžeme říkat „poznávací znaky“, tedy ony příznačné kulturní instituce, jejichž smysl byl všem příslušníkům určité národnosti zcela jasný – divadlo, gymnázium, nejrůznější spolky (kulturní, tělovýchovné, dobročinné), denní tisk odrážející národnostní a politickou odlišnost.

Nebudeme zastírat, že některá města jsme zvolili i pro dobrou dostupnost zdrojů a z osobnějších důvodů... V současném stavu je výzkum dokončen u šesti měst (Brno, Terst, Arad, Rjeka, Szabadka a Sarajevo) a probíhá u Záhřebu a Bratislavy. Je to tedy „work in progress“ a jeho provádění dosud umožnila dvě dlouhodobá stipendia (Collegium Budapest a ÖAD).

Předlitavsko	Obyvatelstvo v r. 1910	Zalitavsko	Obyvatelstvo v r. 1910
Trieste (Triest, Terst)	229 510	Szabadka (Subotica)	94 610
Lemberg (Lwów, L'viv, Lvov)	206 000	Agram (Zágráb, Záhřeb)	79 038
Brünn (Brno)	125 737	Presbourg (Pozsony, Bratislava)	78 223
Czernowitz (Černivci, Černovcy)	85 458	Temesvár (Timișoara)	72 555
Pilsen (Plzeň)	81 165	Nagyvárad (Oradea)	64 169
Sarajevo	57 039	Arad	63 166
		Kolozsvár (Cluj)	60 808
		Fiume (Rijeka)	49 806

Města habsburské říše založili téměř všechna Němci a na většinu z nich bylo uplatňováno německé středověké právo; po jednotlivých nájezdech (mongolských, tureckých) byla znovuzalidňována panovnickými zásahy a německy hovořícím obyvatelstvem. Když byly Uhry a Chorvatsko-Slovensko dobývány zpět od osmanské říše, přineslo to větší pestrost městského obyvatelstva a i okolní vesnice byly kolonizovány různými národnostmi. To částečně vysvětluje, že jsou města jižního Zalitavska (Chorvatsko-Slovensko, Vojvodina, Banát) pestřejší než v Transylvánii, jejíž složení neprodělalo žádné otřesy díky územní celistvosti knížectví podrobeného osmanské říši. I Předlitavsko uniklo takovým „přesunům“ obyvatel a složení jeho měst bylo v zásadě dvojnárodní (Němci a Slované). Terst byl zvláštní případ, vedle Vídně jediné kosmopolitní město mocnářství; přitahoval jak lidi ze Západu, tak z Východu. Jeho příslušnost k habsburské monarchii od konce 16. století (s krátkou přetržkou, kdy bylo v držení Benátska) z něj udělala důležitý obchodní přístav a průmyslovou metropoli žárlivě střežící svou nezávislost; Rjeka sice patřila uherskému království, ale její statut „*corpus separatum*“ jí také zaručoval jistou autonomii. I když se co do velikosti nemohla srovnávat, obě města si z více důvodů konkurovala a každé prosazovalo svou specifickou. Kromě Terstu a Rjeki byli Němci až do poloviny 19. století hlavními zástupci městské společnosti a synonymem střední třídy, která se pomalu osamostatňovala. Díky železnici začal sílit příliv obyvatel z území „hinterland“ a industrializace lákala do měst okolní obyvatelstvo – Uhry, Slováky, Rumuny, Slovinci, Rusíny a Čechy. Z následující tabulky je patrné, že v roce 1910 byli ve všech předlitavských městech Němci většinovou národností, ale místní rozdíly neodráží.

Němci	61,20%
Češi	16,60%
Poláci	13,50%
Italové	3,90%
Rusíni	1,90%
Slovinci	1,80%
Srbové et Chorvati	0,30%
Rumuni	0,30%

Až na několik výjimek byl ústup Němců nezvratný; zvláště dobře se drželi v Bratislavě a v Temešváru, ale v ostatních městech jejich vliv vůči hledě slábl. Pro asimilaci uherských Němců je několik vysvětlení – od doby předbreznové bylo uherské hospodářství na vzestupu, vznikly první velké podniky (textilky a velkomlýny na mouku) a finančníctví nezávislé na Vídni; porevoluční „normalizací“ po roce 1848 dočasně zbrzděný růst byl znova

úspěšně nastartován díky příležitostem vytvořeným po roce 1867. Konkurence téměř neexistovala, protože jediní, kdo by se novým německým podnikům mohli stavět do cesty, byli také německy mluvící a také asimilovaní židé. Mlčenlivé spojenectví mezi uherskou pozemkovou šlechtou a podnikateli vytvořilo příznivé podmínky pro to, aby Němci přijali za své maďarský jazyk i maďarské národní snahy. Podobný mechanismus fungoval i u židů. Zbytek dokonal aristokratický ideál – všichni se chtěli podobat magnátovi nosícímu tradiční oděv „*diszmagyar*“⁵. Nic takového nebylo patrné v Předlitavsku, kde Češi ani Slovinci nepředstavovali pro Němce kýžený vzor, a podobně Italům bránil ve sblížení se Slovany pocit nadřazenosti. Na následující tabulce lze srovnat, jak se vyvíjel počet německého obyvatelstva v letech 1880⁵ a 1910 ve třech velmi odlišných prostředích. Výdrž bratislavských Němců lze zřejmě připsat vlivu blízké Vídně a multikulturalitě území „hinterlandu“, kde Němci, Uhři a Slováci žili pohromadě⁶; naopak v Temešváru, kde nebylo možné spoléhat na příliš vzdálenou Vídeň, ani na banátský „hinterland“, kde byli Němci v menšině, se drželi obdivuhodně, zejména díky velmi husté síti spolků. A konečně Brno představuje protipól Prahy – Němci ztratili vliv v Moravském zemském sněmu, a proto spoléhali na město, z něhož si udělali centrum svého kulturního života a železko v ohni národnostního boje s Čechy.

	1880	1910
Temešvár	50,57%	43,60%
Bratislava	63,40%	41,90%
Brno	58,78%	64,91%

Nadnárodní povaha Němců tedy v Předlitavsku slábla, protože se přidávali k německému nacionalismu, v Zalitavsku zase z důvodu postupné, ale definitivní asimilace s maďarským národem. Hlavními představiteli nadnárodního ideálu habsburského mocnářství se tedy stávali židé – vyskytovali se po celém rakousko-uherském území, ovládali více jazyků, byli pohybliví a vzdělaní; představovali tedy dostředivou protiváhu odstředivých národnostních snah. Ovšem podle situace se i asimilovali; v Uhrách v „předbřeznové době“ a v Terstu byli zastánci italského iredentismu. Naopak v Brně stáli před těžkou volbou mezi stále nesmiřitelnějšími Němci a českými nacionalisty, kteří je znevažovali kvůli jejich podpoře německé kultury. V tomto městě již

⁵ Všechny tyto údaje se týkající se uherského království v roce 1880 jsme čerpali z: *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. T. 1. K roku 1910, srov. *A Magyar Korona országainak 1910. évi népszámlalása*. T. 1.

⁶ H o r e l , Catherine: *Deutsche, Magyaren und Slowaken in Pressburg um 1900*. Brücken. Germanistisches Jahrbuch 15, 2007, s. 215–229.

německá kultura nefungovala jako útočiště, ale v Černovicích to ještě možné bylo; při téměř dokonalé rovnováze mezi Rusíny, Poláky, židy a Rumuny hrála němčina roli pro všechny nezbytného tlumočnicka. Další tabulka ukazuje procento židovského obyvatelstva ve čtyřech hlavních městech monarchie a ve čtrnácti městech, které zahrnuje náš výzkum. Čísla ovšem neodrážejí skutečnou roli židů v oněch městech, kde byl jejich význam všeobecně větší než početní zastoupení. Většinou měli rozhodující podíl v novinách, zábavních podnikcích, v maloobchodě a v některých svobodných povoláních (lékaři a advokáti). Obchodní a průmyslové komory se z velké části skládaly z židovských členů. Po zrovnoprávnění v roce 1867 začali mít snazší přístup do světa politiky, takže se vyskytují na radnicích, i v jejich čele, i když nemuseli automaticky konvertovat. Volba „národnosti“, již se nemohli vyhnout, mívala závažné důsledky a mohla jim vynést nepřátelství z jedné i druhé strany, jak tomu bylo v Brně. Byli hlavními činiteli pomad'arš'ování, vždyť neváhali v novinách, které vydávali dosud v němčině jako například *Arader Zeitung*, podporovat maďarskou národní věc⁷.

Město	Procento židovského obyvatelstva v roce 1910
Vídeň	8,50%
Budapešť	23,10%
Krakov	21,00%
Praha	9,40%
Černovcy	33,00%
Lvov	28,00%
Nagyvárad (Oradea)	25,80%
Temesvár	15,50%
Sarajevo	12,30%
Bratislava	11,10%
Kolozsvár (Cluj)	9,90%
Arad	9,63%
Brno	7,00%
Záhřeb	5,35%
Plzeň	4,60%
Fiume (Rjeka)	3,40%
Szabadka	3,74%
Terst	2,40%

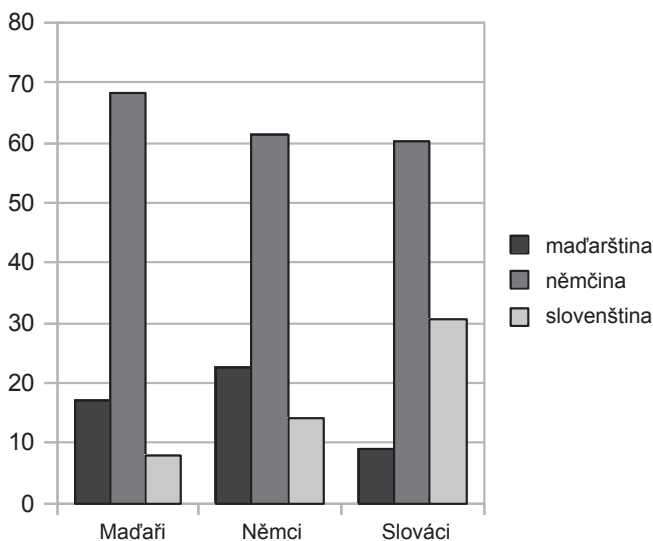
⁷ Horel, Catherine: *Wem gehört die Stadt? Multikulturalismus versus Magyarisierung am Beispiel dreier Städte Transleithaniens 1880–1914*. In: Nation, Nationalitäten und Nationalismus im östlichen Europa, Festschrift für Arnold Suppan zum 65. Geburtstag. Eds. M. Wakounig; W. Miller; M. Portmann. Wien-Berlin 2010, s. 225–248, 242.

Za příklad této změny lze považovat konfesijní rovnováhu v Sarajevu, kde byli sefardští židé prakticky ze dne na den svědky příchodu aškenazských souvěrců, s nimiž měli mnohem méně společného, než s ostatními obyvateli města, s nimiž se tam od začátku osmanské nadvlády setkávali. Před příchodem občanů Rakouska-Uherska mělo sarajevské obyvatelstvo sice mnoho různých vyznání, ale jeden společný jazyk. Ladino, hebrejšтина, osmanská turečtina i arabština sloužily jen v oblasti náboženské a správní. Všichni se dorozumívali variantou srbochorvatštiny užívanou v okolních zemích (Dalmácie, Chorvatsko, Srbsko). Na rozdíl od ostatních měst mocnářství se Sarajevo stává městem stále více kultur: je tu nyní slyšet i němčinu, maďarštinu a češtinu. Značně vzrostl podíl katolíků, protestanti si postavili sbor úctyhodných rozměrů a aškenazští židé reprezentativní synagogu. Následující tabulka dokládá tento vývoj v letech rakousko-uherské nadvlády. Značný procentní přírůstek katolíků a židů je jednoznačně důsledkem tohoto záboru, zatímco počtu muslimů není nižší kvůli jejich odchodům (i když i to se dělo), ale spíše je to důsledek změněného poměru sil mezi náboženstvími. I přes politickou vůli vytvořit „bosenskou“ identitu založenou na spojenectví Chorvatů s pokrokovými muslimy zůstávají odstup mezi třemi hlavními skupinami prakticky neměnné.

	Muslimové	Pravoslavní	Katolíci	Židé
1851	72,23	16,94	1,14	8,12
1879	69,45	17,52	3,26	9,74
1885	60,09	16,88	12,66	9,96
1895	45,06	15,39	28,02	10,64
1910	35,57	20,77	34,51	12,33

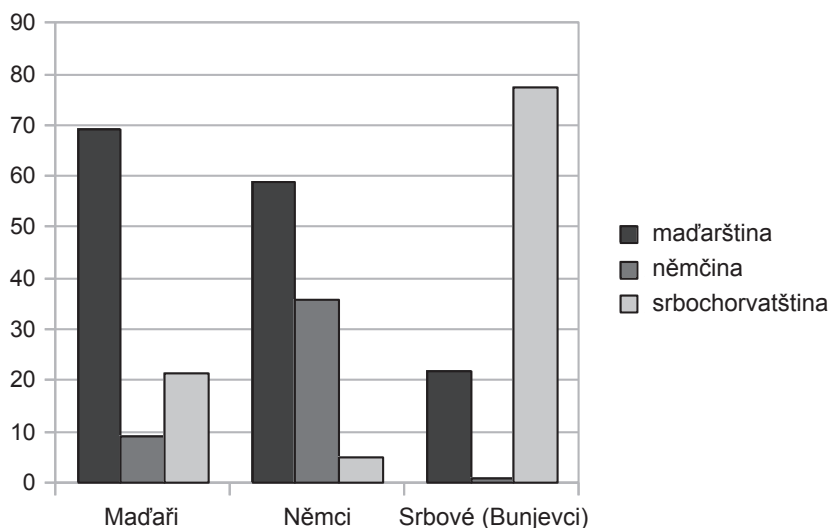
Ve všech městech monarchie jsou židé nositeli vícejazyčnosti; všude představují menšinu, která se musí vzdát jidiš (kromě některých štetlů v Haliči) a přijmout němčinu, polštinu nebo maďarštinu. Migrace židovských rodin z Ruska a Haliče probíhala obvykle po etapách a většinou byla spojena s přijetím dalšího jazyka – když přišel do Vídně žid z Podkarpatské Rusi, který mluvil jidiš, maďarsky a slovensky, naučit se německy pro něj nebyl žádný problém. Čeští a moravští židé přešli na němčinu hned zkraje 18. století, maďarští později a maďarštinu přijali hromadně ve druhé polovině 19. století. Židé v Terstu byli díky svému obchodu ustavičně ve styku italskými územími, kde převládala italština, ale mluvilo se i německy, protože komunita se dělila na aškenazské a sefardské židy. Díky tomu, jaký význam přepisovali vzdělání a knize, jakmile to bylo možné, bezodkladně přistoupili na „moderní“ školství, takže měli nadprůměrné

zastoupení na všech univerzitách a vysokých školách. Domovské právo ve městech jim bylo přiznáno poměrně pozdě (v Uhrách po roce 1840), až osamostatnění v roce 1867 podpořilo usazování židů ve městech a jejich vstup do škol. Slovanské a rumunské obyvatelstvo naproti tomu zůstávalo dlouho mimo města, a tedy mělo i omezené možnosti vzdělání. Vícejazyčnost u nich často znamenala jen jeden další jazyk, který v daném městě převládal a potřebovali se jím domluvit, ale existence konfesijních srbských a rumunských pravoslavných škol v jihouherských městech – kde však byla maďarština povinná – napomáhala jejich izolaci od zbytku obyvatelstva, protože většinou měli jen základní školu. Na následujících grafech jsme se pokusili znázornit stav vícejazyčnosti ve třech městech uherského království v roce 1880, tedy dvanáct let po zavedení povinné základní školní docházky. V Bratislavě, Aradu a Szabadce žily vedle Maďarů čtyři další národnostní skupiny – Němci, Slováci, Srbové a Rumuni.

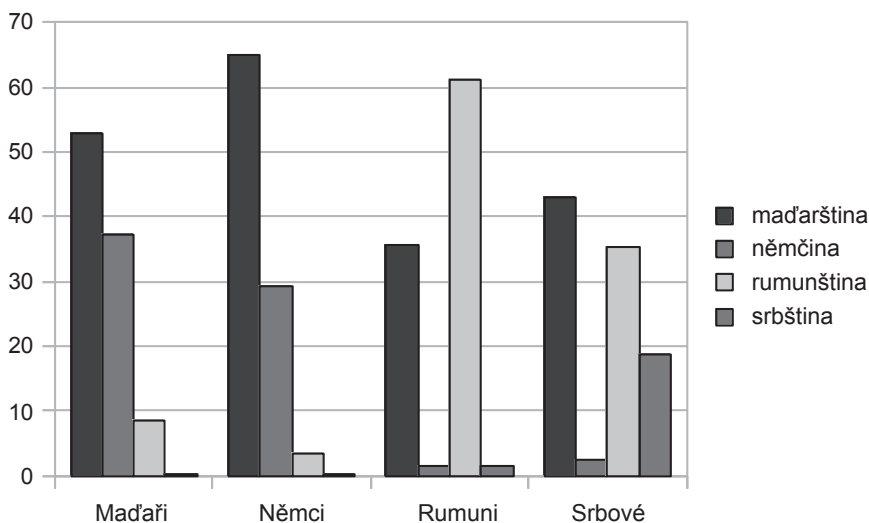

Vidíme zde zřetelně, že v roce 1880 byla Bratislava ještě silně němecokojazyčným městem a že němčině nebylo možné se zcela vyhýbat, jinak hrozila izolace a ztráta příležitostí všeho druhu (zaměstnání, sňatek). V této době bylo maďarské obyvatelstvo téměř v rovnováze se Slováky a ještě se nezačalo prosazovat na úkor Němců, kteří tehdy ještě tvořili 63,4% populace. Dalším poznatkem z tohoto grafu je skutečnost, že téměř třetina Slováků ve městech byla jednojazyčná – přišli tedy do města docela nedávno, aniž by předtím ve svých vesnicích získali dostatečnou znalost maďarštiny,

takže se „na pracovišti“ naučili německy, čímž pronikli na pracovní trh, kde převládaly německé podniky. Tato čísla z roku 1880 relativizují rychlost a účinnost pomadžaršťování v oněch letech, úspěšné vzdělávání veřejnosti se projeví až v dalším desetiletí (1880–1890). Podobný jev lze pozorovat v Szabadce – je nápadný nesmírně vysoký počet Srbů zřejmě neznajících maďarštinu, kterých byl téměř stejný počet jako Maďarů. Byli tedy dostatečně početní a prosperující (Szabadka bylo bohaté zemědělské město), aby ke zdárnému podnikání „nepotřebovali“ znalost maďarštiny. O základní vzdělání se staraly jejich náboženské instituce, i když i tam byla maďarština povinná. Na rozdíl od Bratislavy nebyla Szabadka „intelektuální“ město a Srbové se spokojovali se základním vzděláním, které jim v pracovních záležitostech bohatě stačilo. Profil města je tedy v této době ještě dvojjazyčný, pomadžaršťování se ještě neprosadilo.

Naopak v Aradu tento proces již nastal, jak ukazuje následující graf – téměř nebylo možné být jen jednojazyčný a neumět maďarsky. Přesto v Aradu existovala téměř třetina Němců a Rumunů bez znalosti jakéhokoli dalšího v městě běžného jazyka, v první řadě bez maďarštiny, která se tam stala hlavní řečí. Je zajímavé, že přenos mezi Srby a Rumuny fungoval jen v jednom směru – z rumunsky mluvících Srbů bylo 51% žen a ví se, že tu byl vysoký podíl smíšených manželství (obě skupiny byly pravoslavné). Skutečnost, že v Aradu byly rumunské náboženské úřady (metropolita, seminář) a školy, této komunitě umožnila podržet si jazyk.

S industrializací, větší dostupností školního vzdělání a se snazší možností cestování díky železniční síti, která před 1. světovou válkou pokrývala celé území monarchie, dochází k většímu pohybu obyvatelstva. Hlavními činiteli kulturní, jazykové a náboženské rozmanitosti v monarchii jsou úředníci a vojáci spolu s obchodníky a průmyslníky. Vojenská služba vykonávaná obvykle v posádce velmi vzdálené od rodného kraje branců je pro venkovské synky první příležitostí seznámit se s dalšími národnostmi mocnářství. Do měst se podle jejich velikosti také chodilo studovat, obchodovat nebo pokusit se „prosádit“ a nemuselo to být nutně hlavní město. Ve městech se v poměrně dostupné vzdálenosti soustřeďovaly všechny kulturní instituce, které v posledních desetiletích 19. století sloužily k upevnování národních identit.

1. Od multikulturality ke vzniku konfliktů

Konstituční éra, která začala roku 1867, rozmnožila počet míst společenských setkání a mnohem většímu počtu lidí umožnila přístup ke vzdělání a k projevu politických názorů. Cenzura zmizela, byla zaručena svoboda shromažďování (dále však uvidíme, jaké byly její meze), ale všeobecné hlasovací právo ještě nebylo přijato. V Předlitavsku bylo zavedeno při parlamentních volbách roku 1907, v Uhrách však ne, tam jeho zavedení narazilo na neústupnost maďarských politických kruhů, které se obávaly, že se do parlamentu dostanou i jednotlivé národnostní skupiny a sociálněde-

mokratická strana, což byl podvojný jev, k němuž v rakouské části skutečně došlo. Všeobecné školní vzdělání značně snížilo negramotnost, i když v některých krajích, zejména na venkově, byla stále vysoká. Ve městech byl stupeň vzdělanosti uspokojivý, nicméně existovaly značné rozdíly – v roce 1910 byla polovina obyvatel Szabadky stále negramotná a většina patřila k bunjevcům; v Bratislavě bylo gramotných více než 90% německých a maďarských obyvatel, Slováků téměř 60%, což představuje jedno z nejvyšších čísel v Uhrách⁸. Ve všech případech patří většina negramotných k nejméně vzdělané národnosti. Teprve nedávno přišli do města z venkova, kde tam neměli příležitost k dostatečně dlouhé a pravidelné školní docházce. Obrovský pohyb obyvatelstva byl příčinou, proč více než polovina obyvatel města nebyla místními rodáky. Čím více se rozvíjí (v oblasti průmyslu a služeb), tím více obyvatelstva z okolních vesnic přitahuje.

Vzdělání se tedy dostává do středu zájmu u všech komunit i ústředních úřadů; v monarchii existuje více typů škol, což zpestřuje nabídku, která je pak ale i méně přehledná a konkurenční. Vznikají tak strategie, které mají často velmi málo společného s kýženým národnostním nebo náboženským citěním. Od začátku století byli židé přijímáni do většiny katolických škol a bez potíží se začlenili do celého školského systému, což nesmírně zvýšilo procento jejich gramotnosti a jejich zastoupení ve všech školských zařízeních bylo pokaždé mnohem výraznější, než jejich skutečný počet. V převážené většině případů zřizoval střední školy jako byla gymnázia rakouský i uherský stát, ale tuto pravomoc měla i města; když byli zřizovatelé jiné národnosti než centrální úřady, měli snahu prosazovat vlastní jazyk. Například v Terstu byla dvě gymnázia, jedno městské italské a druhé státní, kde byla vyučovacím jazykem němčina, ale v obou ústavech se učil i ten druhý jazyk. I církve měly své školy, základní i gymnázia, díky nimž měla většina menšinových národností, zejména v Uhrách (Srbové a Rumuni) přístup k nezákladnějšímu vzdělání v rodném jazyce. Nejvyšší vzdělání bylo nicméně výhradně maďarské, pouze s výjimkou pravoslavných seminářů, které však neměly mnoho posluchačů. Pro občana patřícího k jazykové menšině bylo téměř nemožné udělat kariéru v nejvyšších státních úřadech, v nejvyšším finančnictví a velkopřůmyslu, pokud by nebyl dokonale bilingvní. Jediné dvě výjimky představovali Italové, kteří měli možnost kariéry v rámci *Regna*, a Poláci, kteří měli v Haliči výhodu samosprávného zřízení, což jim nabízel dost příležitostí na zemské úrovni, ale byly přece jen lokálně omezené. Chorvati, kteří po roce 1868 vyrovnáním s Uherskem (*Nagodba*) získali statut nezávislosti, jenž jim mimo jiné umožňoval spravovat

⁸ *Magyarország vármegyei és városai. Pozsony vármegye.* [Uherská města a župy. Župa prešpurská]. Ed. S. Borovszky. Budapest 1896, s. 138.

školské a kulturní záležitosti, naráželi na stejná omezení. V obou částech monarchie se bez znalosti hlavní úřední řeči nedalo doufat ve skutečný společenský vzestup a ani Maďar, který by nehovořil německy, by se příliš vysoko nedostal.

Univerzity byly stále málo a byly předmětem národnostního boje na dvou úrovních – města, která se chtěla stát jejich sídly, vyvíjela v tomto směru usilovnou aktivitu a vzájemně si konkurovala. To byl případ Uher s jejich snahou koncem století založit třetí univerzitu v zemi (budapeštská existovala od konce 18. století a kolozsvárská od roku 1872). Bratislava brojila proti stejnorodějším městům z uherského „vnitrozemí“ za pomoci vydatné národnostní argumentace – na jedné straně je třeba bojovat proti Němcům a na druhé nepřipustit, aby mladí chodili studovat do Vídně. Tuto bitvu vyhrála a v roce 1912 tu byla otevřena univerzita. Slovanské univerzity byly dosud jen dvě – v Praze (1882) a v Záhřebu (1874). I Slovinci se hlásili o svou vlastní, ne na základě své demografické nebo kulturní váhy, ale aby vytvořili protipól požadavku terstských Italů; slovinské žádosti z jasných politických důvodů nebylo vyhověno a jen přizivovala italsko-slovinský konflikt v Terstu. Ve Lvově, kde byla univerzita polská, Rusíni požadovali a skutečně i získali katedru rusínského jazyka. V Brně, jehož pověst *Schulstadt* šířili jak Němci, tak Češi, oba národy požadovaly založení univerzity, a důvody pro to při počtu obyvatel (město mělo tehdy 110 tisíc) byly ryze národnostní.

Kulturní, zábavní a sportovní spolky bývaly jistou protiváhou nízkého politického zastoupení - zejména u žen, které neměly volební právo, - a vyvažovaly i nedostatky ve školském systému. S rozvojem sportu na konci 19. století vzniklo mnoho klubů (fotbalové, lodních sportů, cyklistické), které vystřídaly střelecké spolky existující již od předbřeznové doby. Spolky měly národní charakter, německé tělocvičné hnutí (*Turnverein*) i slovanský Sokol se množily po celém Předlitavsku podobně jako pěvecké sbory, které vedle mezinárodního repertoáru (náboženského nebo operního) zpívaly hlavně lidové písně příslušné národnosti. Otevřeněji národovecké spolky se netajily svým úmyslem za pomoci kulturních nástrojů jako byly čítárny, večerní kurzy, přednášky a divadelní představení probouzet národní cítění. V Uhersku existovala skutečná síť kulturních aktivit zaměřujících se právě na multikulturní oblasti, kde Maďaři soupeřili s jinými národnostmi – největší význam měl Severomaďarský kulturní spolek (*Északmagyarországi kulturális egyesület* - EMKE), který byl činný zejména v Transylvánii, a jeho jižní protějšek, *Delmagyarországi kulturális egyesület* – DMKE, působící například v Szabadce.

Jednotlivé národnostní skupiny se ve městech zviditelňovaly stavěním národních „domů“, které se po německém vzoru rozmnožily na přelomu 19.

a 20. století. V těch městech, kde byla ona národnost v menšině, tak chtěla dát najevo své územní a vlastně i mocenské nároky. To byl případ Brna, jehož český *Národní dům* byl dokonalým protějškem *Deutsches Haus*, nebo Terstu, kde byl slovinský *Narodni dom* postavený architektem Maxem Fabianim chápán jako bašta proti italskému živlu, *italianità*. Ve všech případech měly tyto domy sloužit jako sídlo spolků jednotlivých komunit. Byly to světské protějšky kostelů různých vyznání v daném městě, která také měla svou spolkovou činnost, zejména dobročinnou. Z tohoto hlediska jsou zajímavým příkladem Černovcy, protože tam nebyla v pravém slova smyslu žádná dominantní národnost a nacházíme tam čtyři „domy“ čtyř komunit, které se dělily o městský prostor. Převaha německé kultury představované zejména židy si vyžádala stavbu *Deutsches Haus* z roku 1908, kde například našli sionisté útočiště, které jim židovský dům neposkytl; *Dom polski* byl postaven roku 1905 a i Rumuni a Rusíni měli vlastní střechu nad hlavou pro činnost svých spolků⁹.

Všechna města zahrnutá do našeho výzkumu měla jedno nebo i více divadel, někdy dokonce podniky navzájem si konkurující po národnostní stránce – Brno mělo městské divadlo (*Stadttheater*), které bylo v německých rukou, a vedle něj tu byla i česká scéna, i když ji německý tisk zahrnoval pohrdáním a ustavičně ji očerňoval. V Szabadce zase byly dva soubory, maďarský a srbský (z Ujvidéku/Nového Sadu), které se musely během sezony podělit o jedno jeviště – skromné kulturní požadavky obyvatelstva přehnané ambice brzdily. Jinde bývalo jediné divadlo i místem národnostních střetů jako například v Bratislavě, kterou si Maďaři nedovedli podmanit docela – v divadle převládala němčina a maďarsky se hrálo jen příležitostně. Budování divadel zažívalo svůj největší rozmach od 70. let 19. století a i repertoár se nebývale rozšiřoval díky překladům a oblíbě operety. Každé důležitější město chtělo mít vlastní divadlo, které bylo podle politických okolností buď městské, nebo národní. Většinu divadel v habsburské monarchii postavila rakousko-německá dvojice architektů Ferdinand Fellner – Hermann Helmer; z měst, která nás tu zajímají, se to týká Bratislavy, Brna, Černovic, Záhřebu, Rjegy, Nagyváradu i Kolozváru!

Tato divadla se ve městě vždy nacházela na význačném místě, stávala se jedním z jeho architektonických symbolů a v myslích současníků byla důkazem jeho kulturnosti. Proto představovala pro národní kulturu i politický kapitál; byla stavěna na odiv jako důkaz vyspělého ducha, ba i nadřazenosti nad ostatními. Zábor části městského prostoru jednou z jeho složek, anebo konkurence mezi více skupinami začalo být od 80. let 19. století všeobec-

⁹ P o l l a c k , Marin: *Nach Czernowitz*. In: *Mythos Czernowitz. Eine Stadt im Spiegel der Nationalitäten*. Potsdam 2008, s. 1–13, 12.

ným typickým rysem, který na přelomu století zcela převládl. O mezinárodním soupeření, které nejednou přerostlo v otevřený střet, svědčí pojmenovávání ulic a náměstí a odhalování pomníků a soch.

Zrcadlem tohoto napětí byl tisk, který je ještě zhoršoval, jak rozpaloval lidem hlavy. „Národní“ tisk krajany ustavičně káral za nedostatek bojovnosti, z čehož lze soudit, že pro každodenní život byl typičtější nějaký způsob soužití, než neutuchající boje. Zejména hospodářské kruhy příliš nedopřávaly sluchu nacionalistickému vábení, a to podle hesla „peníze nemají žádnou národnost“, i když brněnským německým prostitutkám se německý tisk posmíval za to, že se s policisty dohadují česky!¹⁰ Vzestup národnostních požadavků byl skutečností, ale automaticky se tím město neměnilo v bitevní pole ani každý občan v zavilého nacionalistu; některé instituce zůstaly „podobojí“ (abychom připomněli český husitský požadavek přijímání pod oběma způsoby). Dobročinné spolky (Červený kříž, Bílý kříž), církve a sociální demokracie se odmítaly účastnit národnostního soupeření, za což byly někdy z obou stran obviňovány jako zrádci. Při dobročinných aktivitách ženy skutečně dočasně stály mimo národnostní rozlišování a zejména židovské ženy byly vidět ve všech spolicích, ale otázka vzdělání je nakonec rozdělila, takže si musely vybrat, do jakého tábora patří. Národnostní zastoupení v některých městských radách také byla zárukou rovnováhy při rozhodování. V habsburském mocnářství existoval nesporný *Landespatriotismus*, který měl za následek, že člověk byl v první řadě z Čech nebo z Moravy, a teprve potom Němec nebo Čech, z Dalmácie, a až v druhém sledu Ital nebo Chorvat, a totéž by se dalo říci o *Stadtpatriotismu* například pražském. Lokální patriotismus měšťanů z Terstu částečně vzdoroval i iredentismu, protože tu byla dlouhá tradice svobodného města a jeho dialekt. Obyvatelé Černovců byli téměř bez výjimky cizinci, kteří se tam od konce 18. století usazovali a uvědomovali si, jak velice město za svůj rozvoj vděčí mocnářství. Nicméně od přelomu století přibývalo měst se stále jednodušší skladbou obyvatel, což platilo zvláště pro Zalitavsko, kde se dokonce v Rjece Maďarům díky jejich maďarizační politice podařilo obsadit prostor. Následující tabulka ukazuje procentuální vývoj maďarsky mluvícího obyvatelstva v letech 1900 až 1910:

¹⁰ *Die tschechische Umgangssprache*. Brüner Wochenblatt. Wochenschrift zur Wahrung deutscher Interessen No. 34, 24 août 1912.

	1900	1910
Bratislava	53,25%	68,51%
Szabadka	73,23%	80,44%
Nagyvárad (Oradea)	96,42%	97,67%
Arad	87,43%	92,64%
Temesvár	61,26%	74,56%
Kolozsvár (Cluj)	93,26%	85,10%
Rjeka	11,79%	21,55%
Záhřeb	9,16%	11,09%

Tato města sice nezačala být jednojazyčná, ale převážná většina obyvatel hovořila maďarsky, což před desíti nebo dvaceti lety nebylo. Národnostní skupiny se snažily bojovat proti této jazykové nivelizaci. Upevňováním národní identity se jednotlivé kultury nutně stavěly proti sobě – jedni se považovali za politicky i kulturně nadřazenější - Němci, Maďaři, Poláci a Italové neuznávali hodnoty menšinových kultur, které považovali za zastalejší a podřadnější. Jak by slovinský venkovan z Dinárského krasu mohl srovnávat své lidové zpěvy s velkým Dantem? Ale i při tom, že byla cizí kultura znevažována, budila strach, protože bylo možné tušit, že asimilace již nefunguje jako předtím. Národnostní podrážděnost byla oboustranná a v některých městech nabyla dramatických rozměrů – Terst a Brno se na počátku 20. století staly dějištěm krvavých střetů. V obou případech hrál velkou roli antisemitismus – slovinský tisk nevybíravě napadl židy, z nichž udělal spojence iredentismu. Český tisk se zachoval stejně a měl v tom podporu německého nacionalistického a křesťansko-sociálního tisku; nepřekvapuje pak, že v Brně vycházel sionistický list, který odmítal jak Čechy, tak Němce.

K národnostním konfliktům se přidávaly politické nesváry, což přispívalo k nepřehlednosti orientace – němečtí nebo italská liberálové byli většinou ti největší nacionalisté, křesťanští socialisté se naopak pokoušeli národnosti smířit na základě křesťanských argumentů, ale ve velkých městech nebyli příliš úspěšní, protože jim tam konkurovaly národní strany a sociální demokracie; katolíky v Brně i v Terstu začali brzy obviňovat, že jsou na straně Čechů, respektive Slovinců, když přece převážná většina města je katolická; v Uhrách byli naopak liberálové tolerantnější k jiným národnostem, až pak podlehlí slibům zastánců nezávislosti – obě strany si rozdělily radnice a v multikulturních městech často vyhráli odštěpenci a prosadili tam silně nacionalistické zabarvení. Bylo novinkou konce století, že sociální demokracie dosáhla velkého pokroku v uskutečňování svých snah o stírání národnostních rozdílů. V Brně se na oslavách 1. máje sešli němečtí dělníci s českými a v Terstu italská a slovinská. Ale ve většině dalších měst indus-

trializace ještě neumožnila větší mobilizaci dělnictva, které navíc v Uhrách omezené volební právo připravovalo o možnost politicky se projevit.

V tomto stádiu ještě nehotového výzkumu by byly závěry ne zcela podložené. Otázek je stále více než odpovědí, ale přesto lze vyzorovat již některé prvky docela jasně: národnostní napětí je skutečností a vzniká kolem dvou ústředních bodů, kterými byly vzdělání a podíl na politickém životě. Spolky a kulturní kruhy se polarizují a už i do církví proniká národnostní pnutí. Tisk hraje bezesporu úlohu aktivačního činidla. Multikulturalismus nemizí, ale vyvíjí se k národnostní odlišnosti, v některých městech dochází k homogenizaci, především v Zalitavsku, částečně z důvodu osamostatnění Chorvatska-Slovinska (Záhřeb), a na druhé straně působením maďarizace; jiná se naopak rozdrobují, protože se více vyhraňují národnostní skupiny (Brno, Terst, Lvov), nebo se rozrůžňují (Rjeka, Sarajevo, Černovcy). Zdá se však, že si města zachovávají dlouhodobě svou identitu a projevy místního a rodového patriotismu tmelí všechno obyvatelstvo. Skutečné násilnosti a čistky se objeví až po roce 1918 a pak po druhé světové válce, což do jisté míry vysvětluje onen často idylický pohled, jímž se zpětně díváme na některá z těchto měst.

MULTIKULTURELLSTÄDTE DER HABSBUŘGER MONARCHIE IN DEN JAHREN 1880–1914

In den meisten Städten der Habsburger Monarchie herrschte eine nationale und konfessionelle Vielfalt. Zum Multikulturalismus trägt auch die soziale Vielfalt dazu bei: Die Aristokratie hat viel von ihrer Rolle verloren, das Bürgertum ist der Träger der Modernisierung und der Bildung, zugleich aber auch des nationalen Bewusstseins, die neue Schicht der Fabrikarbeiter ist zwar eine potenzielle plurikulturelle Gruppe, doch wird sie auch von nationalen Gedanken beeinflusst. Das hier vorgestellte Forschungsprojekt befasst sich mit vierzehn mittlere Städte: anhand einer quantitativen Untersuchung werden verschiedene Fragen behandelt wie Einwanderung, Polyglossie, Akkulturation. Die Stadt ist darauffolgend als Ort einer Konfrontation zu sehen. Multikulturalismus sowie nationale Definition sind im urbanen Raum eingeschrieben. Die Stadtplanung und die Architektur entsprechen nicht nur den neuen Bedürfnissen sondern einem bestimmten Diskurs.

